

Kmeczkó Szilárd

**A HAGYOMÁNY FOLYTONOSSÁGA ÉS MEGSZAKÍTOTTSÁGA
POLÁNYI MIHÁLY GONDOLKODÁSÁBAN**

Abstract

In my presentation relying on Helmut Kuhn's 'Personal Knowledge and the Crisis of the Philosophical Tradition' (1968), I will attempt to point out those elements that link Michael Polanyi's thinking to the philosophical tradition. By doing so, I will also try to look at Kuhn's claim according to which the conception of personal knowledge should be considered as the adequate answer to the crisis of the philosophical tradition in the 20th century and Polanyi as the founder of the way leading out of the crisis.

Based on the results of Kuhn's paper and Richard Rorty's 'Solidarity or Objectivity?' (1991), I will try to show the limitations of Polanyi's pragmatism. I will debate Rorty's views, who argues that Polanyi solely founds objectivity in the desire for solidarity. Both Kuhn and Rorty will help us to look at the relation of Polanyi's great experiment to the philosophical tradition in the way that it appears for us today.

Tisztelt Hallgatóság! Előadásomban Polányi Mihály filozófiai törekvésének a nyugati filozófia hagyományához való kapcsolódásait vizsgálom. Kapcsolódásait, mivel attól függően, hogy Polányi gondolkodásának mely vonulatát emeljük ki a többi közül mint számunkra elsőrendűen fontosat – lehet ez az evolúció általa adott interpretációja, ismeretelmélete, a tudomány köztársaságáról adott leírása, avagy netalán a transzcendenciához való viszonyulás szövegeiben kibontakozó lehetősége –, a felvetés, immáron kérdéssé átformálva, többféleképpen is megválaszolható. Beszélgetőtársul egy olyan szerzőt választottam, aki harminchárom évvel ezelőtt köszöntötte elemzendő írásával az idős mestert. Helmut Kuhn „Személyes tudás és a filozófiai tradíció válsága” című esszéje 1968-ban az *Értelem és remény*-ben¹, a teljes egészében Polányi Mihály gondolkodásának szentelt kötetben látott napvilágot. Kuhnmal egyetértve, illetve részben vitázva, de mindenképpen a vele folytatott dialógus segítségével szeretnék megjegyzést fűzni Richard Rorty Polányit is érintő következő kijelentéseihez:

¹ Thomas A. Langford and William H. Poteat (szerk.): *Intellect and Hope. Essays in the thought of Michael Polanyi*, Duke Univ. Press-Durham, N.C., 1968, 111-135.p.

„Az életüket szélesebb kontextusba helyezve reflektív emberi lények számára két fő mód van, hogy megpróbáljanak értelmet adni életüknek. Az első az, hogy elmondják a történetét, mivel járultak hozzá egy közösséghez. (...) A második mód az, hogy önmagukat, mint nem-emberi valósággal közvetlen kapcsolatban levőt írják le. (...) [A]z első típusba tartozó történetek a szolidaritásvágyat, míg a másik típusba tartozók az objektivitás iránti vágyat példázzák. Amíg az ember a szolidaritást keresi, addig nem foglalkoztatja a választott közösség gyakorlatának viszonya valami közösségen kívülihez. Amennyiben az objektivitást keresi, az őt körülvevő valóságos személyektől nem úgy tartja távol magát, hogy önmagát más, valóságos vagy képzeletbeli közösség tagjának gondolja, hanem inkább úgy, hogy kapcsolódik valamihez, ami leírható anélkül, hogy bármilyen emberi lényre vonatkozna. (...) Akik az objektivitásra kívánják alapozni a szolidaritást – nevezzük őket ‚realistáknak’ –, azoknak az igazságot a valóságnak megfelelően kell értelmezniük. Így a meggyőződések és az objektumok közötti sajátos viszonyoknak helyet adó metafizikát kell alkotniuk, amivel megkülönböztetik az igaz és a hamis meggyőződéseket. (...) Ezzel szemben sem metafizikát, sem ismeretelméletet nem várnak el azoktól, akik – nevezzük őket ‚pragmatistáknak’ – az objektivitást a szolidaritásra egyszerűsítik le.”² A realista és a pragmatista szándékoltan kielevezett szembeállítását követően Rorty Polányi Mihályt a pragmatisták oldalán helyezi el, többek között Thomas Kuhn és Wittgenstein társaságában, akik – szögezi le Rorty – „éppen azért pragmatisták (...) mert bizalmatlanok azzal a pozitívista eszmével szemben, mely szerint a racionalitás az alkalmazott kritériumok kérdése”³.

Kétségtelenül rendkívül találónak, de egyúttal meghökkentőnek is találjuk a Rorty által ekként olvasott szövegekből kibontakozó Polányi-képet. Ráismerünk – ez nem vitás –, de az általunk ismert Polányitól, bár gondolkodásának fontos vonása tekintetében különbözik – és voltaképpen mindegy is, miként ítéljük meg Polányi gondolkodásának ezt az oldalát –, nem is olyan egyszerű a különbözőzés forrásának pontos megragadása. Helmut Kuhn szövegének elemzése, illetve a vele szemben kialakított álláspontunk reményeim szerint egyúttal Rorty Polányi Mihályával kapcsolatos furcsa benyomásunkat is érthetőbbé teszi.

Miben áll a nyugati filozófia hagyományának válsága, amire Kuhn a címben már utalt? Szövegének első részében főbb vonalait tekintve megrajzolja saját Polányi-portróját. Ismerteti a személyes tudás előzményeit, születésének körülményeit, azaz, hogy az átfogó egészként értett valóság, ami Polányi filozófiájában feltárul, eredetileg egy speciális tudásterület, a természettudományok

² Richard Rorty: „Solidarity or objectivity?“, in: *Objectivity, relativism, and truth. Philosophical papers volume 1*, Cambridge Univ. Press, 1991, 21-22.p. (magyarul: in: *Hiány*, 1993. VI-VII. sz., 36-41.o.)

³ *Hiány*, 37.o.; Rorty, 1991, 25.p.

vizsgálatából nőtt ki. Illetve, megtudjuk, hogy a tulajdonképpeni kérdés, ami előttünk hever, azaz Kuhn kérdése a következő: vajon a személyes tudás koncepciója kijuttat-e bennünket arról a holtpontról – és ha igen, miként? –, ahová a filozófiai hagyomány a huszadik században került? De hogy pontosan miként kellene értenünk ezt a krízishelyzetet, azt szövegének csak egy jóval későbbi pontján árulja el. Ott azonban egyértelművé teszi, hogy a filozófiai krízis magját a relativizmusban látja meg⁴, mivel az védtelenné teszi a gondolkodást a politikai ideológiákkal szemben, a gondolkodást mintegy könnyű prédaként kiszolgáltatva nekik. Ennek legsúlyosabb példáiként Sartre kommunista ideológia iránti elkötelezettségét és Heideggernek a nemzetiszocializmussal való kapcsolatát említi⁵. És valóban, Polányi Mihály opus magnumában, a *Személyes tudás*ban hosszú fejezeteket szentel a XX. századi totalitarizmusok elemzésének, amelyekben a megértésen túl a velük szembeni védekezés, a csábításnak való ellenállás filozófiai megalapozását kívánja nyújtani. Hogy miért tekintette ezt Polányi ennyire jelentőségtelnek, azt a „morális inverzió” fogalmának általa adott elemzése kiválóan megvilágítja.

Amennyiben a személyes tudás koncepciója képes kivezetni bennünket a fennálló krízis mélypontjából – ami természetesen a kilábalni akaró Kuhn számára is mindössze a remény táplálta feltételezés erejével bír –, akkor azt miként teszi? – kérdi Kuhn, és saját elemzése tekinthető e gyógyító mechanizmus feltárását célzó kísérletként. Vajon miért éppen ehhez az orvosságos fiolához nyúl? Mit lát meg Polányi Mihály gondolkodói habitusában, és mit lát meg filozófiájában, aminek következtében a személyes tudást a krízisre adott adekvát válasznak tekinti? Az első kérdésre adott válasz egyúttal azt is megvilágítja, hogy miként fogja fel Kuhn a XX. századi filozófia válságát. „Polányi könyveivel való megismerkedés kihívást eredményezett a filozófia tanára számára. Ahhoz, hogy pontosan el tudja helyezni a szerző eredményeit, a filozófiai tradíciót a maga teljességében kellett áttekintenie. A végén pedig megállapíthatta, hogy Polányi újnak és merésznek tűnő gondolatai is mélyen a filozófiai gondolkodás történetében gyökereznek.”⁶ Polányi „arra törekedett, hogy elgondolásai a filozófiai gondolkodás területének egészét érintsék”⁷. Láthatjuk tehát, hogy Kuhn Polányi Mihály gondolkodására akként tekint, mint ami behatol a filozófia különböző részterületeire és a valóság átfogó vízióját nyújtja – vagyis illetéktelen redukciót követnének el, amennyiben azt kizárólag mint a filozófiai diszciplínák egyikét tekintenénk –, illetve olyan filozófia

⁴ *Intellect and Hope*, 131.p.

⁵ i.m., 133.p.

⁶ i.m., 112.p.

⁷ i.m., 111.p.

ez, amely éltető nedveit a nyugati filozófiai tradíció különböző pontjaihoz való csatlakozásából meríti. Úgy próbál választ adni a fennálló krízisre, hogy a tradíció, a mi tradíciónk elemeihez való visszanyúlás által – s ez Polányi gondolkodásának lényeges vonása – kísérli meg a kilábalást abból a válságból, aminek csírát tradíciónk századok hosszú során át hordta magában, és ezen csírák szárba szökkenésének tekinthető a gondolkodás diktatúrákkal szembeni XX. századi védtelensége is.

A második kérdés, hogy tudniillik mit lát meg Kuhn Polányi Mihály filozófiájában, ami azt alkalmassá teheti a válság leküzdésére, ez a kérdés a válság filozófiai gyökereitől, de az általuk alkotta háttér előtt fordítja figyelmünket Polányi filozófiájának törekvései felé, s azt a személyes tudás ontológiai jelentőségének, illetve a nevelés számára megmutatózó lehetőség, a megismerő értelmét átformáló erejének irányából vizsgálja. A tudás ontológiai jelentősége abban áll – írja Kuhn –, hogy a tudás a valóságot (reality) tárja föl, de rögtön hozzá is teszi, hogy akként tárja föl, amint az önmagában létezik (van)⁸. De mit jelent vajon a valóság önmagában? És miért ítélte Kuhn szükségesnek ezt a betoldást? Úgy vélem, hogy azokkal a bajokkal való szembenállás szülte ez, amelyek Kuhn meglátása szerint a filozófia XX. századi mély válságához vezettek. Ezért kerülhetett Polányi Mihály és az „önmagában tekintett valóság” ugyanarra az oldalra. A bajok forrása pedig már Descartesnál, aki a kritikai filozófia kezdetén áll, kimutatható. Mégpedig metafizikájának azon mozzanatában, hogy a res cogitanssal, azaz a gondolkodó dologgal szemben a másik szubsztanciát, a res extensát, a kiterjedt dolgot nem alapozza meg kellőképpen, és azt mindössze mint a gondolkodás tárgyát tekinti. Ezért állítja Descartesról Kuhn, hogy egyúttal ő a modern idealizmus atyja is⁹. Az „idealizmus” Kuhn szövegének egyik kulcsfogalma, ugyanis Polányit mint realistát az idealizmussal szembenálló oldalon helyezi el. S a jelenlegi válságot, ami a széleskörű reményvesztettség forrása, az idealista és transzcendentálfilozófiai irányzatok kimerülésével magyarázza, az antikarteziánus filozófiákat pedig erre a helyzetre való reakciókként értelmezi. Polányi Mihály antikarteziánus filozófiája vonatkozásában így fogalmaz: „A személyes tudást, amiként azt Polányi javasolta, tekinthetjük egyaránt a válság tanúbizonyságaként és az alapelvek újragondolása által a holtpontról való kitörésre tett sikeres kísérletként”¹⁰. De mi is Kuhn problémája az idealista- és a transzcendentálfilozófiákkal? Nem más, mint hogy nem elégednek meg – nem úgy, mint Polányi – annak beismerésével, hogy a valódi tudás sajátja a valósággal való kapcsolata, amely azonban nem teremtett, hanem

⁸ i.m.,114.p.

⁹ i.m.,122.p.

¹⁰ i.m.,122.p.

felfedezett kapcsolat – szögezi le. Ehelyett vagy azt állítják, hogy a megismerési aktusok konstituálják a maguk tárgyát, vagy pedig a megismerő ént karteziánus ego-ként tételezik, ami internalizálja, tudattartalmakká alakítja a világot. Ez a szituáció szüli óhatatlanul a külvilág létére vonatkozó kérdést, amit aztán a transzcendens létező bevonása nélkül nem sikerülhet megválaszolni. Velük, vagyis – amint Kuhn állítja – a jelenkori tudományfilozófia idealista irányzataival szemben Polányi nézőpontja jóval közelebb áll a józan ész álláspontjához¹¹.

Elsőre tényleg így tűnik. De így is volna valójában? És miért fontos szempont a megismerés elemzésének a józan ésszel való megfeleltethetősége? Kérdésünket talán érthetőbbé teszi Kuhnnek a történeti megértést, a historicizmust illető elutasító álláspontja, mely szerint az nem más, mint történeti relativizmus, a rezignáció filozófiája, a Hegelt követő korszak filozófiai válságának okozója. Talán nem is annyira a természettudományok és a szellemtudományok szembeállításai miatt, mint inkább a Kuhn által megpillantott relativista implikációi miatt, dacára a dilthey-i „megértés” és a Polányi-féle „belehelyezkedés” fogalmak mély rokonságának, nem köthet szövegség a személyes tudás filozófiája és a historicizmus között (Kuhn az utóbbihoz kapcsolja az egzisztencializmust és a filozófiai hermeneutikát is). Mire lett volna hivatva ez a szövegség? Nem másra, mint a filozófia válságának leküzdésére. És azért nem jöhet létre, mivel egyikük magában hordozza azt, aminek leküzdésére szövetkeznének. Kuhn pedig pontosan ettől, a relativizmustól akarja magát minél távolabb tudni, és ebből az irányból, a válság leküzdése melletti elkötelezettség álláspontjáról olvassa Polányi Mihály szövegeit is. Ezáltal az elkötelezettség által motiválva keres valami megingathatatlanul bizonyosat, legyen az akár a külvilág, akár pedig az értékek világának része, és innen eredeztethetők szövegében az olyan kifejezések, mint az „önmagában tekintett valóság”, a tudás valósággal való nem „teremtett”, hanem „felfedezett” kapcsolata, illetve Polányi álláspontja, mint amelyik a józan ésszel összeegyeztethető.

Meg kell jegyeznünk, hogy Polányi Mihály fogalmi reformja valóban vonz egy olyan olvasatot, amely szerint Polányi mintegy kijavítja a descartesi és a kanti filozófiát a kritizált pontokon, és ennek egyik következményeként, ami a múltra nyíló új perspektívát is jelentene, tompítaná a középkor végén és az újkor hajnalán a gondolkodásban beállott törést, fordulatot, amelyet ma Descartes nevéhez kötünk. Kétségtelenül felfedezzük Polányi gondolkodásában az újkori filozófia híres fogalmi szembeállításait, mint amilyen a szubjektum-objektum dichotómia, a világ külsőre és belsőre való felosztása, felleljük gondolkodásában ítéleteinknek valóságra való vonatkoztatását, a megismerés transzcendens alapjainak feltárását, és rátalálunk gondolkodásának azon oldalára, ismereteink megalapozására való

¹¹ i.m.,114.p.

törekvésére, ami filozófiáját szintén csak a karteziánus gondolkodással rokonítja. Csakhogy, és ezt Kuhn is észreveszi, Polányi átalakítja, és ezáltal lebontja a karteziánus gondolkodást fenntartó viszonyokat. Nála a kívül-belül szembeállítás nem merev határt tételez fel, mint Descartes esetében. Bár állandó ez a viszony, mivel mindig jelen van, de a kettőt elválasztó határt mozgásban tartja, mivel a külvilág dolgait eszközként használva, azokat a megismerő én saját testéhez asszimilálja, amely test szintén nem külső hozzá képest, és ezzel kitolja saját, azaz a külvilággal szembeállított belső határait. Ez az átalakítás természetesen nem hagyhatja érintetlenül a test-lélek dichotómiát sem, ezért igencsak kérdéses lenne Polányi filozófiáját az – immár őáltala kiigazítottként tekintett – modern filozófia keretein belül elgondolni. Mert hát elképzelhető lenne-e a karteziánus gondolkodás előfeltevéseit, azaz fundamentumait elfogadva végigvinni a két szubsztancia egymás melletti megalapozását? Ugyanis Polányi a világhoz való viszonyulásunk feltárásakor leszögezi: ez a viszony eredendően nem teoretikus-reflexív, hanem sokkal inkább reflektálatlan-gyakorlati. A descartesi gondolkodás megingathatatlan bizonyossága a cogito ergo sum, ami nem következtetés, hanem egy fundamentális belátás, amit érintetlenül hagyva a res extensa a res cogitanshoz képest mindig levezetett marad. Amennyiben tehát megváltozna világhoz való viszonyunk teoretikus-kontemplatív jellege, akkor ez a gondolkodásnak a Descartes által mintegy háromszázötven évvel ezelőtt megteremtett keretből való kilépését jelentené. Márpedig Polányi Mihály filozófiájában pontosan ennek egy lehetséges leírása történik meg.

A gondolkodás milyen perspektíváját nyitja hát meg Polányi posztkritikai filozófiája? Mint mondtam, ennek karteziánus gondolkodást átalakító mozgására Kuhn felfigyel, hiszen – mint írja – „[e] megoldhatatlan probléma – a külvilág létezésére vonatkozó kérdésről van szó –K.Sz. – középponti helyzetéből történő kimozdítása következtében Polányi posztkritikai filozófiája összhangba kerül a prekritikai, vagy ahogy szívesebben mondanánk, a filozófia pre-idealista felfogásával”¹². Kuhn ezzel nem csupán azt kívánja állítani, hogy Polányi álláspontja nem jelenti egy új és merész perspektíva megnyitását, hanem azt is, hogy Polányi „inkább visszatér a klasszikus metafizika ösvényére, s ennek feltételezhetően nem volt teljes egészében tudatában”¹³. Valamivel később így folytatja: „Az ösvényt, amit analógián alapuló felismerései által felrajzol, először Platón, majd seregnyi követője térképezte fel, és a filozófiai tradíció képviselői egészében véve ebben követték őket.”¹⁴ Kuhn tényleg nem mást mond, mint hogy

¹² i.m.,125.p.

¹³ i.m.,123.p.

¹⁴ i.m.,125.p.

Polányi ahhoz a klasszikus metafizikához fordul vissza, amit Platón és Arisztotelész alapozott meg. Antikartezianizmusa lebontja a karteziánus ego-t, s azt olyan ego-val helyettesíti, amit a platóni „használat” (use) kifejezés mint „a spontán aktivitások középpontját”¹⁵ implikálja. Ennek következtében megváltozik az ego világhoz fűződő viszonya, ami ezáltal sokkal inkább tűnik a természettel való racionális kapcsolattartásnak, mintsem hogy tudása a természet feletti uralom eszközének lenne tekinthető. A platóni hierarchikusan rendezett univerzum azonban nem csupán egy kozmológiai hipotézis, hanem alapvető az emberi természet megértésének szempontjából – mondja Kuhn –, aminek keretein belül a tudás megszerzése együtt jár a léleknek a valóság alsóbb szintjeiről a magasabb szintjeire való felkapaszkodásával. Ami a lélek számára a kozmosz egymásra következő szintjeit jelenti és a lélek megtisztulását hozza, az a tudás esetében a valóság egyre átfogóbb vízióját eredményezi. Ebben a rendszerben, a valóság és az élet platóni interpretációján belül a tudás gyarapodása, a szellemi megvilágosodás elválaszthatatlan az ember gyökeres megváltozásától, morális gyarapodásától. Az utóbbi két folyamat tulajdonképpen egyetlen folyamat, az embernek Istenhez történő hasonulásának két aspektusa a mulandóság korlátainak közepette – mondja Kuhn. S teszi nyomban hozzá, hogy a gondolkodásnak ebből a szerkezetéből, amelynek alapelveit akként fogjuk fel, mint amelyek nem csupán összeegyeztethetőek a vallásos hittel, hanem kifejezetten megkívánják azt, ebből a forrásból eredeztethető a nyugati világ misztikus tradíciója. A kozmosz e platóni víziójának magját, motorját Polányi Mihály evolúciós rendszerén belül a karteziánus és a kanti fizikalizmus alkotja.

Helmut Kuhn azonban dacára Polányi Mihály filozófiai munkássága általa adott leírásának, egy pillanatig sem vonja kétségbe Polányi gondolkodói originalitását, sőt szerinte Polányi filozófiája „sürgető felhívás autentikus filozófia művelésére”¹⁶. Azt hiszem, ami Kuhnt Polányi Mihály filozófiájában megragadta, és az sem véletlen, hogy éppen ez ragadta meg, mivel ezt kereste benne, az nem más, mint hogy az általa diagnosztizált, a filozófiában eluralkodott válságból számára tényleg kiutat mutatott a személyes tudás koncepciója. De mi, harminchárom év eltelte után már nem érezzük az értelmezői szándék elkötelezettségének súlyát, pontosabban mondva, egészen más iránt vagyunk elkötelezettek, mint Kuhn volt egyharmad évszázaddal ezelőtt. Ma másként tekintünk Kuhn elemzésére, mint amiképpen ő saját magát értette. Nem pedig jobban értjük őt, mivel nem akarunk ugyanabba a hibába esni, mint az vele megesett, mikor jobban vélte Polányi Mihály gondolatait érteni, mint azokat Polányi saját maga értette, amikor is Kuhn azt állította, hogy

¹⁵ i.m.,125.p.

¹⁶ i.m.,134.p.

Polányi nem volt tudatában – ami persze azt jelenti, hogy Kuhn nagyon is tudatában volt – annak, hogy amit Polányi tesz, az nem más, mint szőröstül-bőröstül való visszatérés a klasszikus metafizika gondolati szerkezetéhez. Nem azt vitatom, hogy Polányi filozófiája platonikus elemeket tartalmaz, azt viszont igen, hogy mindössze egy kétezer éves filozófiai idióma ki tudja hányadik reinkarnálódásaként mutassuk fel. Ha mégis ennél maradunk, ezzel félretesszük azt az eredeti szándékunkat, hogy Polányi Mihály gondolkodását értsük meg, mivel sokkal jobban foglalkoztatna bennünket az, hogy miként is rendelhetnénk filozófiáját egy általánosabb séma alá.

Amennyiben elfogadnánk Kuhn Polányi-interpretációját, aminek részeként Polányit realizmusa miatt dicséri, a karteziánus és a kanti filozófiát pedig – szavaival élve – idealizmusuk okán marasztalja el, akkor vajon – tehetjük fel a kérdést – miként fordulhat elő, hogy egy realista filozófiai rendszer magjaként idealista filozófiákat mutat fel. Avagy miképpen tekinthetjük realistának a karteziánus fizikalizmust – ugyanis, ha el akarjuk kerülni az előző ellentmondást, akkor bizony Kuhn szóhasználatával élve realistának kell azt tekintenünk –, amennyiben metafizikai gyökerei a cogito ergo sum-ban, azaz a gondolkodó szubsztanciában alapozódnak meg?

Kuhn értelmezésének következetlenségei véleményem szerint azzal kapcsolatosak, hogy Polányi filozófiáját lekerekített egészként próbálja felmutatni, és ennek során óhatatlanul redukciós lépéseket hajt végre. De vajon nem azt írta-e Kuhn, hogy Polányi kifejezetten törekedett arra, hogy gondolatai a filozófia területének egészét érintsék? És vajon nem értettünk-e egyet vele? De igen. Csakhogy, bár Polányi sorait olvassuk, de nem tudjuk a gondolatait gondolni abban az értelemben, hogy számunkra is megragadhatóvá váljon a valóság átfogó víziója, amelynek Polányi könyvei jelentik a dokumentumait. A Zygon 1982. márciusi számának a *Polanyiana* 1997/1-es számában megjelentetett egymással vitázó cikkei engem éppen arról győztek meg, hogy mennyire nem sikerül elgondolnunk a tudományt és a vallást egyazon vízióon belül. Amennyiben mégis megpróbálkozunk a különböző tudásterületek egyesítésével, azon nyomban világossá válik a kísérlet tarthatatlansága. Sőt, számomra úgy tűnt, mintha a *Meaning* Polányija, szemben a *Personal Knowledge* szerzőjével, erre az átfogó vízióra szintén mint kérdésessé vált lehetőségre tekintett volna.

Miképpen olvassuk Polányi Mihály szövegeit, ha egyszer gondolatait nem tudjuk újragondolni, amiként azokat ő gondolta? Nem marad más választásunk, mint pragmatikusan közelíteni víziójához, kiemelve annak egyes tartományait, de nem feledkezve meg róla, hogy azok egyetlen vízióba illeszkednek annak ellenére, hogy számunkra összeilleszthetetlen elemeknek bizonyulnak. Hogy aztán a számunkra össze nem illők összeillesztése azért nem történik meg, mert – mint azt Kuhn elemzése elfogadásra ajánlja – ez a filozófia tényleg nem más, mint a klasszikus metafizika feltámasztása, amihez úgy viszonyulunk – ez viszont, bár Kuhn álláspontjából logikusan következő lehetőség, de olyan amit Kuhn

elkötelezettségéből fakadóan maga nem oszt –, mint egy ásatáson feltárt régi-régi lelethez, és ezért nem jöhet létre a bennelakozás — nem tűnik hihetőnek. Mégpedig azért nem, mert számunkra Polányi gondolkodásának számos oldala valóban újszerűen és megtermékenyítően hat, és ebből tényleg semmit sem von le, amennyiben a gondolat a filozófiai tradíció egy régvolt elemének újraértelmezéseként áll elő. Abban azonban igazat kell Kuhn-nak adnunk, hogy a fontos felfedezések mintájára a kozmosz Polányi által javasolt szemléletéhez az út nem kis lépéseken keresztül vezet. Az valóban megvilágosodásként írható le. A megvilágosodásnak pedig, mint arra Polányi tanított bennünket, nincs módszere.

Polányi filozófiai konzervativizmusa, ami egyben pragmatizmusának forrásaként is tekinthető, abban érhető tetten, hogy a cselekvő és megismerő ember már mindig is egy közösség tagjaként, eszközeivel körülvetten létezik. A tudományos kutatás világára nézve ez annyit jelent, hogy az a felismerés, ami a kutatás kezdetén áll, újszerűsége ellenére előzetes ismereteink részét képezi. Minden újítás ebből a talajból nő ki. Az emberek közösségének életében pedig minden változás csakis a közösség tradíciójára hagyatkozva, azt részben átalakítva képzelhető el. Polányi Mihálynak a tradícióhoz való viszonyát tehát a következő irányokból közelíthetjük meg:

1. Kuhn-nal egyetértve állítjuk, hogy gondolatai, még a leginkább merésznek tűnők is mélyen a filozófiai tradícióban gyökereznek.
2. A társadalom életében a jelent sosem szabad a korlátlan változások terepének tekinteni. A változás szakadatlanul történik, ami annyit jelent, hogy folyamatosan zajlik, hiszen Polányi társadalma dinamikus társadalom, másrészt pedig a szellemi örökség új elemei a korábbi meggyőződéseink, hiteink és reflexeink hálójába szövődnek bele, s azt nem szakíthatják szét.

Csak hogy, amennyiben Polányi Mihály posztkritikai filozófiájával kapcsolatban elhisszük és komolyan vesszük, hogy szerzőjének valóban egy mindent átfogó vízióban sikerült összekapcsolnia mind társadalomfilozófiai, mind vallásfilozófiai, mind tudományfilozófiai, mind irodalomelméleti, mind természettudományos, mind pedig az evolúcióra vonatkozó gondolatait, akkor ezen a ponton beleütközünk Kuhn azon meggyőződésébe – amit konkrétan Polányi ismeretelméletével kapcsolatban fejtett ki –, hogy tudniillik Polányi Mihály álláspontja közelebb áll a józan ész álláspontjához, mint a kortárs tudományfilozófia – Kuhn kifejezésével élve – idealista irányzatai. De hát a józan ész álláspontjáról – mondhatnánk – nem tudjuk belátni, hogy miért is töltünk oly sok időt Polányi Mihály szövegeinek értelmezésével. Azt meg pláne nem, vajon miért kísérletezünk mégis a nézőpontjába való behelyezkedéssel, hogy gondolatait megpróbáljuk úgy érteni, amiként azokat ő értette, annak ellenére, hogy ez majdhogynem lehetetlen. A józan ész álláspontja erről hallgatni fog. Mert mit is mond a józan ész a tudományról? Azt, hogy a tudomány a természetben készen talált viszonyokat képezi le, vagyis igaz

módon tükrözi a tőlünk független valóságot. Hogy ez karteziánus meggyőződés lenne, az nem vitás. De a karteziánus beállítódás minden tarthatatlansága ellenére a józan ész álláspontjának részét képezi. Még a mi esetünkben is így van ez, amennyiben nem lépünk ki az átlagos mindennapiság viszonyrendszeréből.

Még mielőtt azt gondolnák, tisztelt hallgatóság, hogy egy misztikus portréját szeretném önök előtt felvázolni, le kell szögeznünk, hogy Polányi Mihály minden felvilágosodást illető kritikája ellenére a felvilágosodás gondolkodásának örököse. Mégpedig abban az értelemben, hogy filozófiai törekvésében a felvilágosító attitűd igenis tetten érhető. Polányi tudósból lett filozófusként a tudomány saját természetét mutatja be nekünk, megkülönböztetve azt mindattól, amit egyéb tudományfilozófiai irányzatok mondanak róla, vagy amit hinni vélünk vele kapcsolatban. Figyelmünk fókuszába akarja emelni, vagyis rá kíván mutatni a világhoz való viszonyulásunk valódi szerkezetére, ami figyelmünk számára elfedett állapotban van, hiszen sok elemének vagy járulékosan vagyunk csak tudatában, vagy azokat adott esetben éppen a józan ész igazságai fedik el előlünk.

Engedjék meg, hogy végezetül visszatérjek Richard Rorty álláspontjához, mely szerint Polányi Mihály pragmatista, aki „az objektivitást a szolidaritás iránti vágyra egyszerűsíti le”. Kuhn azonban, aki elismeri, hogy a szubjektum-objektum szembeállítás átalakítása Polányi Mihály filozófiáját megnyitja a pragmatizmus felé, annak megvonja a korlátait is – és én ebben a kérdésben Rortyval szemben Kuhnnal szavazok –, mivel azon nyomban hozzáteszi, hogy Polányinak, szemben az amerikai pragmatizmussal, sikerült „a megismerés folyamatát beilleszteni a természet összefüggései közé, anélkül, hogy veszélyeztette volna a tudás transznaturális eredetét”¹⁷. Kuhn ezzel nem mond mást, mint hogy Polányi korántsem kizárólag a szolidaritásban alapozta meg az objektivitást. Hogy miért nem akarja Rorty komolyan venni Polányi transzcendens értékek melletti elköteleződését, még ha azok nem is valamiféle rajtunk kívül levő abszolútumból vannak levezetve, és meglátni, hogy az igazságot ezekkel a transzcendens értékekkel való elköteleződés konstituálja, nem tudom. Lehet, hogy egyszerűen csak úgy gondolja, Polányi hasonlóképpen viszonyul hozzájuk, mint ő maga a szókratészi beszélgetés, a keresztény felebarátiság vagy a felvilágosult tudomány eszméjéhez, amiket bár nem akar megtagadni, de azokat nem a transzcendenciában megalapozottnak tekinti, mivel „szokásainknak a hagyományos nyugati metafizikai-ismeretelméleti eljárással történő megerősítése – mint azt Nietzsche hivatkozva írja – K.Sz. – immár egyszerűen nem működik”¹⁸.

¹⁷ i.m.,123.p.

¹⁸ *Hiány*,40.o., Rorty,33.p.

Az előzőekben azonban éppen amellet próbáltunk érvelni, hogy Polányi Mihály filozófiáját ne a platóni idióma egyik aleteként akarjuk felismerni.

Köszönöm megtisztelő figyelmüket!